

ՀՐԱՅՐ ԹՈՎԱՄԱՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի ղեկավար- գլխավոր քարտուղար,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ

ՎԱՐԴԱՆ ՊՈԳՈՍՅԱՆ

Քաղաքագիտության մագիստրոս,
ԳՄՀԸ իրավական ծրագրի ղեկավար Հայաստանում

**ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ, ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՁԵՎԻ ԲԱՐԵՓՈԽՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում Արցախի Հանրապետությունում ներկայումս գոյություն ունեցող կառավարման կիսանախագահական համակարգին, խոսվում է դրա հնարավոր վտանգների մասին: Հեղինակը դիտարկում է խնդրի լուծման 3 տարբերակներ՝

- 1) կիսանախագահական համակարգի հնարավոր բարեփոխումները,
- 2) հնարավոր անցումը կառավարման խորհրդարանական համակարգին,
- 3) անցումը հավասարակշռված նախագահական կառավարման համակարգի:

Հիմնարաներ – Արցախի Հանրապետություն, կառավարման կիսանախագահական համակարգ, կառավարման խորհրդարանական համակարգ, հավասարակշռված նախագահական կառավարման համակարգ, Հանրապետության Նախագահ, Ազգային ժողով, վարչապետ, կառավարություն:

Արցախի Հանրապետության Սահմանադրությունը ուղղակիորեն չի սահմանում, թե ինչպիսի կառավարման ձև է գործում Արցախում: Թեպետ պետության անվանման մեջ «Հանրապետություն» բառի առկայությունը արդեն իսկ խոսում է կառավարման հանրապետական ձևի մասին, սակայն հանրապետական կառավարման ձևի որ տարատեսակն է՝ նախագահական, կիսանախագահական, թե պառլամենտական, սահմանված, կարելի է պարզել միայն ԼՂՀ Սահմանադրության 3-րդ՝ «Հանրապետության Նախագահ», 4-րդ՝ «Ազգային Ժողով», 5-րդ՝ «Կառավարություն», գլուխների համակարգային վերլուծության արդյունքում:

Սահմանադրության այդ գլուխների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ.

1. Հանրապետության Նախագահը պետության գլուխն է (հոդված 61) և գործադիր իշխանության բնագավառում օժտված է մի շարք կարևոր լիազորություններով (մասնավորապես՝ պաշտպանության և անվտանգության բնագավառներում, արտաքին քաղաքականության ընդհանուր ղեկավարումը՝ հոդված 61, և այլն).

2. Հանրապետության Նախագահն ընտրվում է ուղղակիորեն՝ քաղաքացիների կողմից (հոդվածներ 4 և 62).

3. Հանրապետության Նախագահն ունի հարաբերական վետոյի իրավունք (հոդված 68.2), որը հաղթահարվում է պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ (հոդված 88.2).

4. Հանրապետության Նախագահը նշանա-

կում է վարչապետին: Վարչապետի առաջարկությամբ նշանակում և ազատում է կառավարության անդամներին (հոդված 68.4).

5. Հանրապետության Նախագահը զինված ուժերի գերագույն գլխավոր հրամանատարն է (հոդված 68.13).

6. օրենսդիր իշխանությունն իրականացնում է Ազգային ժողովը (հոդված 73.1).

7. Ազգային ժողովը հավանություն է տալիս կառավարության գործունեության ծրագրին, կարող է անվստահություն հայտնել կառավարությանը (հոդված 89).

8. գործադիր իշխանությունն իրականացնում է Կառավարությունը:

Այդ դրույթների վերլուծությունը վկայում է, որ Արցախի Հանրապետությունում գոյություն ունի կառավարման կիսանախագահական համակարգ, որի բնորոշ առանձնահատկությունն այն է, որ ժողովուրդն ուղղակի մանդատով օժտում է երկու մարմինների՝ Ազգային ժողովին և Հանրապետության Նախագահին: Սակայն վերջինս, գործադիր իշխանության ոլորտում ունենալով ծանրակշիռ լիազորություններ, այնուամենայնիվ իրավաբանորեն գործադիր իշխանության ղեկավարը չէ և այդ իշխանությունը կիսում է խորհրդարանի առջև պատասխանատու կառավարության հետ:

2006 թվականի դեկտեմբերի 6-ի Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության կառավարման ձևին վերաբերող դրույթներն ընդհանուր գծերով նմանվում են Հայաստանի Հանրապետու-

թյան 2005թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությանը, սակայն Արցախի Հանրապետության Սահմանադրությունը Հանրապետության Նախագահին կառավարության նկատմամբ ավելի ուժեղ դիրք է վերապահում, քան այն, որը ունեն Հայաստանի Հանրապետության Նախագահը: Խոսքը վերաբերում է, մասնավորապես, վարչապետին ազատելու Նախագահի լիազորությանը, որը 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխություններից հետո ՀՀ Սահմանադրության մեջ արդեն իսկ բացակայում էր, սակայն առկա է ԼՂՀ սահմանադրության 68-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 2-րդ պարբերությունում. «Խորհրդակցելով Ազգային ժողովի նախագահի և խմբակցությունների ղեկավարների հետ՝ ազատում է վարչապետին»³: Այս դրույթն անշուշտ մեծացնում է Նախագահի դերը գործադիր իշխանության բնագավառում, սակայն դա բնավ էլ չի երաշխավորում գործադիր իշխանության միասնականությունը և չի բացառում «համակեցության» իրավիճակների առաջացումն ու Նախագահի և պառլամենտական մեծամասնության աջակցությունը վայելող վարչապետի հակադրումը:

Կառավարության ձևավորումը, Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության համաձայն, բարդ և երկարատև ընթացակարգ է, որը քաղաքական անհամաձայնությունների դեպքում ավարտվում է Ազգային ժողովի արձակմամբ: Սահմանադրության 68-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ «Հանրապետության Նախագահը Սահմանադրության 100-րդ հոդվածով սահմանված կարգով նշանակում է վարչապետին, իսկ վերջինիս առաջարկությամբ նշանակում և ազատում է Կառավարության մյուս անդամներին»⁴: Հանրապետության Նախագահն իրավունք ունի, խորհրդակցելով Ազգային ժողովի նախագահի և խմբակցությունների ղեկավարների հետ, ազատել վարչապետին: Ըստ Սահմանադրության 100-րդ հոդվածի՝ Հանրապետության նախագահը վարչապետ կարող է նշանակել այն թեկնածուին, որը Ազգային ժողովի պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ արժանացել է խորհրդարանի համաձայնությանը: Եթե Ազգային ժողովը նման համաձայնություն չի տալիս, ապա Հանրապետության Նախագահը երկրորդ անգամ է վարչապետի թեկնածություն առաջարկում Ազգային ժողովի համաձայնությանը, իսկ կրկին մերժման դեպքում նա իրավունք ունի իր հայեցողությամբ նշանակել վարչապետին:

Ցանկացած պարագայում նոր կառավարությունը պետք է իր գործունեության ծրագիրը ներկայացնի Ազգային ժողովի հավանությանը: Եթե Ազգային ժողովը երկու անգամ անընդմեջ հավանություն չի տալիս իր համաձայնությամբ նշանակված կառավարության գործունեության ծրագրին կամ այն կառավարության գործունեության ծրագ-

րին, որի վարչապետը նշանակվել է Հանրապետության Նախագահի հայեցողությամբ, ապա խորհրդարանը պարտադիր կերպով արձակվում է, և նշանակվում է արտահերթ ընտրություն: Այս կարգավորումների էությունն այն է, որ կառավարությունը միաժամանակ վայելի Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի մեծամասնության աջակցությունը, ինչը, սակայն, նման արդյունք չի երաշխավորում, ներառյալ՝ այն դեպքում, երբ Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի միջև անհարթահարելի հակասություններ առաջանալուց հետո խորհրդարանը լուծարվում է: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հանրապետության Նախագահն ունի վարչապետին ազատելու հայեցողական լիազորություն, Սահմանադրությունը ելնում է կառավարության նկատմամբ Հանրապետության Նախագահի գերակա դիրքից, ինչը, սակայն, չի երաշխավորում գործադիր իշխանության միասնական և համաձայնեցված գործունեությունն այն դեպքում, երբ խորհրդարանական մեծամասնությունն ընդդիմադիր է Հանրապետության Նախագահին: Գործադիր իշխանության երկատվածությունն Արցախի պայմաններում առավել վտանգավոր է՝ հաշվի առնելով, որ պաշտպանության բնագավառում ևս Հանրապետության Նախագահը կառավարության հետ սերտ համագործակցության կարիք ունի, իսկ Արցախի Հանրապետությունը գտնվում է պերմանենտ պատերազմի վտանգի տակ:

Նախագահի գերակա դերը բացահայտ է նաև Ազգային ժողովի հետ հարաբերություններում: Վերը շարադրվածն ակնհայտ է դարձնում, որ Հանրապետության Նախագահը կարող է հասնել Ազգային ժողովի արձակմանը, իսկ Ազգային ժողովը, արձակվելու վտանգը զգալով, կարող է հաստատել իր վստահությունը չվայելող վարչապետին, որը իր մեջ կառավարական ճգնաժամի մեծ վտանգ է պարունակում. վարչապետը, չունենալով պառլամենտի աջակցությունը, չի կարող իրականացնել իր ծրագիրը, իսկ Հանրապետության Նախագահն էլ այդ դեպքում այլևս չի կարող արձակել Ազգային ժողովը:

Հարկ է ևս մեկ անգամ ուշադրություն հրավիրել այն հանգամանքի վրա, որ ինչպես բոլոր կիսանախագահական կառավարման համակարգերում, Ազգային ժողովի կողմից Հանրապետության Նախագահի պաշտոնանկության իրավունքը կարող է իրականացվել միայն իմպիչմենտի ընթացակարգով և չի կարող վերաբերել Հանրապետության Նախագահին քաղաքական պատասխանատվության կանչելուն: Արցախի Հանրապետությունում Հանրապետության Նախագահը քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում պառլամենտի առջև, այսինքն՝ պառլամենտը որևէ մեծամասնությամբ չի կարող անվստահություն հայտնել Հան-

րապետության Նախագահին: Հանրապետության Նախագահին պաշտոնանկ անելու միակ ճանապարհն ինպիչնենան է, որը սահմանված է ԼՂՀ Սահմանադրության 71-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ «Հանրապետության Նախագահը կարող է պաշտոնանկ արվել պետական դավաճանության կամ այլ ծանր հանցագործության համար»⁵: Այս պարագայում կարող է ստեղծվել մի իրավիճակ, երբ կառավարությունը, չունենալով խորհրդարանի իրական աջակցություն, շարունակում է պաշտոնավարել, բայց չի կարողանում իրականացնել իր ծրագրերը, հատկապես, երբ խոսքը վերաբերում է կառավարության գործունեության ծրագրի իրականացման համար անհրաժեշտ օրենքների ընդունմանը:

Այսպիսով՝ կարելի է եզրահանգել, որ Արցախի Հանրապետության Սահմանադրությամբ սահմանված կառավարման համակարգը չի ապահովում միասնական գործադիր իշխանություն, խախտված է լիազորություն-պատասխանատվություն հարաբերակցությունը, այն կոնֆլիկտածին է, առկա չէ զսպումների և հակակշիռների արդյունավետ մեխանիզմ:

Հնարավոր համակեցության իրավիճակները արտակարգ պայմաններում գտնվող Արցախի համար կարող են ունենալ անցանկալի բացասական հետևանքներ, հանգեցնել ներքին բախումների, չհամակարգված գործողությունների և այլն:

Ընդհանուր առմամբ Արցախի գործող կառավարման համակարգին բնորոշ են Հայաստանի Հանրապետության 2005թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությամբ, ինչպես նաև ԱՊՀ մի շարք երկրների սահմանադրություններով ամրագրված կառավարման ձևերի հիմնական թերությունները, որոնք արտակարգ իրավիճակների պայմաններում առավել ցցուն դրսևորում են ունենում:

Կիսանախագահական համակարգի հնարավոր բարեփոխումները

Արցախի Հանրապետության կառավարման ձևի հնարավոր բարեփոխումներից մեկը կարող է լինել գործող կիսանախագահական համակարգի արդիականացումը: Այդ դեպքում անհրաժեշտ կլինի Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի ընտրություններն անցկացնել միաժամանակ կամ շատ մոտ ժամկետներում՝ հնարավորինս խուսափելով համակեցության առաջացման բացասական հետևանքներից, հանելով Հանրապետության Նախագահի կողմից վարչապետին աշխատանքից ազատելու լիազորությունը, որևէ փուլում վարչապետ ընտրելու լիազորությունը փոխանցելով Ազգային ժողովին և այլն: Հաշվի առնելով, որ ՀՀ և ԼՂՀ կառավարման համակարգերը բովանդակալիկ առումով բավականին մոտ են, ուստի խնդիր-

ները ևս նույն են: Կիսանախագահական համակարգի հնարավոր բարեփոխումները մոտ են այն հարցադրումներին, որոնք արված են ՀՀ Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում⁶:

Սակայն այդ փոփոխությունները կատարելու դեպքում էլ, ինչպես և կիսանախագահական կառավարման համակարգ ունեցող շատ պետություններում, Արցախում ևս լիարժեք չեն երաշխավորվում հետևյալ խնդիրների լուծումները.

1. գործադիր իշխանության համակարգային ամբողջականության երաշխավորումը.

2. քաղաքական մենիշխանության հաղթահարումը.

3. պետական իշխանության գերանձնավորման հնարավորության բացառումը՝ սուբյեկտիվիզմի տարաբնույթ դրսևորումներով հանդերձ.

4. այն մոտեցումները, որոնք առաջարկվում են կիսանախագահական կառավարման համակարգի պայմաններում Նախագահի՝ խորհրդարանական մեծամասնություն չունենալու դեպքում հնարավոր հակամարտությունների հաղթահարման և անհրաժեշտ կայունության ապահովման համար, խնդրի լիարժեք լուծում չեն երաշխավորում:

Հնարավոր անցումը կառավարման խորհրդարանական համակարգին

Կիսանախագահական համակարգի խնդիրների լուծման ուղիներից մեկը կարող է լինել ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում, Արցախի Հանրապետությունում ևս, կիսանախագահական համակարգից խորհրդարանականին անցում կատարելը: Առաջին հայացքից այս մոտեցումը բավականին տրամաբանական ու հիմնավորված կարելի է համարել: Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության իրավական համակարգերն ու օրենսդրությունը բավականին մոտ են, խնդիրները՝ գրեթե նույնական, ուստի մեկ երկրում խնդիրների լուծման բանալին կարող է արդյունավետ գործել նաև մյուսում⁷:

Սակայն, հաշվի առնելով մի շարք հանգամանքներ՝ խորհրդարանական կառավարման համակարգն այս փուլում, թերևս, այնքան էլ ընդունելի չէ Արցախի Հանրապետության համար:

Առաջին հերթին դա պայմանավորված է խորհրդարանական համակարգին բնորոշ գործադիր իշխանության անկայունությամբ: Երկու տասնամյակից ավելի ռազմական դրության ռեժիմում գտնվող պետության համար նման անկայունությունը անընդունելի է: Ֆիքսված ժամկետով Հանրապետության Նախագահի ընտրությունը փաստացի լայն համախմբում է ստեղծում վերջինիս շուրջը, ինչը կարևոր հանգամանք է Արցախի Հանրապետության համար: Այս դեպքում քաղաքական ուժերը գերծ են մնում ներքին հակասությունները

խորացնելուց, միմյանց հակադրվելուց, քանի որ ժամանակի կոնկրետ հատվածում անիմաստ է, և առկա է Նախագահ, որը հարթում է այդ հակասությունները:

Երկրորդ հանգամանքը պայմանավորված է Նախագահի ուժեղ դերով: Կառավարման պառլամենտական համակարգն իր բոլոր առավելություններով հանդերձ գործադիր իշխանության ղեկավար է դարձնում ոչ թե առաջնային մանդատով օժտված ու ողջ ժողովրդին ներկայացնող Հանրապետության Նախագահին, այլ քաղաքական ուժերի մի հատվածին ներկայացնող վարչապետին:

Արցախի Հանրապետության առանձնահատկությունները հաշվի առնելով՝ ազգային միասնության խորհրդանիշ հանդիսացող Նախագահը օպերատիվ կառավարման, ռազմական դրության պայմաններում, պատերազմական գործողությունների ժամանակ շատ ավելի արդյունավետ կարող է գործել:

Անցումը հավասարակշռված նախագահական կառավարման համակարգի

Արցախի Հանրապետության առջև ծառայած մարտահրավերները պահանջում են ուժեղ և միասնական գործադիր իշխանություն, որն ի վիճակի կլինի ինչպես խաղաղ, այնպես էլ պատերազմական պայմաններում համախմբել պետության բոլոր միջոցները և օպերատիվ կերպով արձագանքել ստեղծված իրավիճակի պահանջներին: Այդ իսկ պատճառով Արցախի Հանրապետության դեպքում էականորեն կարևորվում է գործադիր իշխանության կայունության հարցը:

Նման կայունություն չեն կարող երաշխավորել կիսանախագահական համակարգը և առավել ևս՝ կառավարման խորհրդարանական համակարգը, քանի որ Արցախի պայմաններում, հաշվի առնելով Ազգային ժողովի փոքրաթիվ կազմը, կայուն մեծամասնության վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության բարեփոխված Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները կիրառելի չեն:

Սակայն կայունությունը գերխնդիր լինել չի կարող. կառավարման համակարգը առնվազն պետք է լինի արդյունավետ, զերծ ներքին հակասություններից, ունենա զսպումների և հակակշիռների արդյունավետ համակարգ, ապահովի պառլամենտարիզմի բարձր մակարդակ, երաշխավորի դատական իշխանության անկախությունը: Գործադիր իշխանությունն իր քաղաքականությունն իրականացնելիս պետք է մեծապես հաշվի նստի խորհրդարանական մեծամասնության քաղաքական կամքի հետ: Ուստի Արցախի Հանրապետության համար նախընտրելի է կառավարման այնպիսի համակարգ, որը, հիմնված լինելով կառավարման նախագահական համակարգի հիմնական

սկզբունքների վրա, այդուհանդերձ կարևորի նաև պառլամենտական հակակշիռների գործուն դերակատարությունը:

Հաշվի առնելով վերոշարադրյալը՝ Արցախի սահմանադրական փոփոխությունների պարագայում կառավարման համակարգը կարող է ունենալ հետևյալ հատկանիշները.

1. Հանրապետության Նախագահը գործադիր իշխանության ղեկավարն է:
2. Հանրապետության Նախագահն ուղղակիորեն ընտրվում է ժողովրդի կողմից:
3. Հանրապետության Նախագահն արտախորհրդարանական եղանակով ձևավորում է գործադիր իշխանությունը և հանդիսանում է գործադիր իշխանության ղեկավարը:
4. Հանրապետության Նախագահը՝ որպես գործադիր իշխանության ղեկավար, ոչ միայն իրավական, այլ նաև քաղաքական պատասխանատվություն է կրում խորհրդարանի առջև:
5. Նախագահը կարող է արձակել Ազգային ժողովը:

6. Նախագահին անվստահություն հայտնելու, ինչպես նաև Ազգային ժողովը արձակելու պարագայում միաժամանակ անցկացվում են Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի ընտրություններ:

Հանրապետության Նախագահի թեկնածություններ կարող են առաջադրվել միայն խորհրդարանական ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունների կողմից:

Նման համակարգի սկզբունքային առավելությունն այն է, որ գործադիր իշխանության ընտրության հարցը, ինչպես նախագահական համակարգում, լուծում է ժողովուրդը, այլ ոչ թե կուսակցությունները, երբեմն էլ՝ հետկոլիսայան բանակցությունների ընթացքում:

Առաջարկվող համակարգն ունակ է նաև լուծելու այնպիսի մի խնդիր, որն առաջանում է նախագահական կառավարման համակարգերում և դրա շրջանակներում գրեթե անլուծելի է. դա Հանրապետության Նախագահի և վերջինիս հակադիր պառլամենտական մեծամասնության միջև հակամարտությունն է: Առաջարկվող համակարգում, հաշվի առնելով, որ երկու կողմերն էլ ունեն միմյանց լիազորությունները դադարեցնելու լիազորություն, բայց միայն սեփական լիազորությունները վայր դնելու գնով, հակադիր մեծամասնությունների խնդիրը կարող է լուծվել անվստահության քվեի կամ պառլամենտի լուծարման միջոցով:

Այս համակարգը մի կողմից կապահովի արդյունավետ հակակշիռներ, զերծ կպահի կառավարման համակարգը փակուղային իրավիճակներում հայտնվելուց, իսկ մյուս կողմից, հաշվի առնելով միմյանց անվստահություն հայտնելու արդյունքում երկու մարմինների նոր ընտրություններ անցկաց-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նելու պահանջը կստիպի, որ և՛ Հանրապետության Նախագահը, և՛ խորհրդարանը ծայրահեղ անհրաժեշտության դեպքում միայն դիմեն միմյանց լիազորությունները դադարեցնելու քայլին: Դրանով կառավարման համակարգը կլինի ավելի կայուն:

Ի տարբերություն գործող համակարգի՝ այս համակարգի պարագայում էականորեն բարձրանում է Ազգային ժողովի դերը, քանի որ պառլամենտը ստանում է ոչ թե գործադիր իշխանության մի մասին՝ կառավարությանն անվստահություն հայտնելու լիազորություն, այլ ողջ գործադիր իշխանությանը:

Քաղաքական պատասխանատվության տեսակետից այս համակարգն անհամեմատ գերազանցում է կիսանախագահականին, քանի որ Հանրապետության Նախագահը, ի տարբերություն դասական նախագահական և կիսանախագահական երկրների նախագահի, իր ամբողջ պաշտոնավարման ընթացքում գործադիր իշխանության համար քաղաքական պատասխանատվություն է կրում պառլամենտի առջև: Թեև Հանրապետության Նախագահն առաջարկվող համակարգում օժտված է մեծ իշխանությամբ, այնուամենայնիվ նա ամենագոր չէ: Դասական նախագահական համակարգերում մեծ է վտանգը, որ ընտրված նախագահը կարող է աստիճանաբար հեռանալ իր կուսակցությունից և առավելապես միանձնյա որոշումներ կայացնել: Նա իր կուսակցության մեծ աջակցության անհրաժեշտությունը չունի, չունի նաև վտանգ, որ այդօրինակ քաղաքականության պարագայում կարող է կորցնել իր պաշտոնը: Նա չի կարող կառավարել պառլամենտական մեծամասնության կամքին հակառակ, այլապես պառլամենտը կարող է նրան անվստահություն հայտնել:

Ազգային ժողովի դիրքերն այստեղ ավելի ամուր են, քան կիսանախագահական համակարգում, քանի որ լուծարելով պառլամենտը՝ Հանրապետության Նախագահը վայր է դնում իր մանդատը, մինչդեռ կիսանախագահական երկրի նախագահի պաշտոնավարման համար դա որևէ խոչընդոտ չէ:

Ժողովուրդը կառավարման այս համակարգում ավելի անմիջական ազդեցություն կարող է ունենալ կառավարման վրա, քան կիսանախագահական համակարգում: Ժողովրդի կողմից ընտրված Հանրապետության Նախագահը ստանում է ժողովրդի մանդատը՝ իրագործելու իր առաջարկած քաղաքականությունը: Կիսանախագահական համակարգում այս մոդելին հատուկ գործադիր իշխանության երկբևեռության պատճառով վարչապետի ընտրությունը կատարվում է Հանրապետության Նախագահի կողմից, քանի դեռ նա մեծամասնություն ունի խորհրդարանում, կամ ընդդիմադիր կուսակցությունների կողմից, եթե նրանք, հաղթելով խորհրդարանական ընտրություններում, մեծա-

մասնություն են դառնում («համակեցություն»): Վարչապետը առաջին դեպքում երկրորդ մարդն է գործադիր իշխանությունում, իսկ երկրորդ դեպքում՝ առաջինը: Երկու դեպքում էլ առաջարկվող կառավարման համակարգը ենթադրում է գործադիր իշխանության վրա ժողովրդի անմիջական ազդեցության նվազում:

Էլ ավելի մեծ են առաջարկվող համակարգի առավելությունները կառավարելիության ու կառավարման արդյունավետության տեսակետից: Ուղղակիորեն ընտրված Հանրապետության Նախագահն ունի անվիճելի լեգիտիմություն, որը ոչ պակաս է, քան խորհրդարանինը: Հանրապետության նախագահի հնարավորությունները՝ իրագործելու իր քաղաքականությունը, ավելի մեծ են, քան խորհրդարանական կամ կիսանախագահական համակարգերում:

Այս համակարգի հաջորդ առավելությունը պետական համակարգի օպտիմալացումն է: Այս համակարգը ենթադրում է վարչապետի պաշտոնի բացակայություն, ինչպես նաև մի շարք լիազորությունների կրկնության բացառում, որոնք առկա են կիսանախագահական համակարգում՝ կառավարությունում և նախագահի աշխատակազմում:

Առաջարկվող համակարգի հաջորդ առավելությունը դասական նախագահականի, որոշ դեպքերում նաև կիսանախագահականի համեմատ այն է, որ Հանրապետության Նախագահի և խորհրդարանի ընտրությունների միաժամանակյա անցկացումը վերացնում կամ էականորեն մեղմում է նախագահական և կիսանախագահական համակարգին բնորոշ «հաղթողը ստանում է ամեն ինչ» սկզբունքը: Նախագահական ընտրություններում երկրորդ տեղ զբաղեցրած թեկնածուն, որպես կանոն, երկրորդ ուժը կլինի նաև պառլամենտում:

Առաջարկվող կառավարման ձևի ակունքները

Այս համակարգի գաղափարն առաջացել է Ֆրանսիական Չորրորդ Հանրապետությունում, որի խորհրդարանական համակարգում կառավարական ճգնաժամերը խրոնիկ երևույթ էին դարձել: 1955թ. աշնանից ֆրանսիացի ականավոր սահմանադրագետ Ժորժ Վեդելը, որն իր քաղաքական հայացքներով մոտ էր ձախերի ճամբարին, իսկական քարոզարշավ սկսեց Ֆրանսիայում խորհրդարանականից նախագահական կառավարման ձևի անցնելու օգտին: Իր առաջարկները նա ավելի ամբողջական տեսքով ներկայացրեց 1956թ. մայիսին: Մինչ այդ ձախ ուժերին մոտ կանգնած մեկ այլ ականավոր սահմանադրագետ Մորիս Դյուվերժեն 1956թ. ապրիլին «Լը Մոնդ» օրաթերթում հանդես էր եկել «ժամանակակից խորհրդարանական համակարգին» անցում կատարելու օգտին՝ առաջարկելով վարչապետի ուղղակի ընտրություն: Եր-

կու պրոֆեսորների առաջարկները ունեին երկու ընդհանուր գիծ: Երկուսն էլ առաջարկում էին գործադիր իշխանության ղեկավարի ուղղակի ընտրություն, մի դեպքում՝ Հանրապետության նախագահ (Ժ. Վեդել), իսկ մյուս դեպքում՝ վարչապետի (Մ. Դյուվերժեն): Երկու առաջարկներն էլ նախատեսում էին, որ գործադիր իշխանության ղեկավարի կողմից պառլամենտի լուծարումը կամ պառլամենտի կողմից անվստահության հայտնումը գործադիր իշխանության ղեկավարին հանգեցնում են պառլամենտի և գործադիր իշխանության ղեկավարի միաժամանակյա ընտրության: Այն բանից հետո, երբ ալժիրյան ճգնաժամի արդյունքում դր Գ-ոլի իշխանության գալուց հետո շատ արագ մշակվեց և ընդունվեց 1958թ. սահմանադրությունը և անցում կատարվեց Ֆրանսիական Հինգերորդ Հանրապետությանը, Մ. Դյուվերժեն ևս որդեգրեց նախագահի ընտրության գաղափարը և համապատասխան ձևափոխումներ կատարեց իր՝ 1956թ. առաջարկում: Երբ 1962թ. աշնանը քննարկվում էր Հանրապետության նախագահի ուղղակի ընտրության առաջարկը, որն ընդունվեց 1962թ. հոկտեմբերի սահմանադրական հանրաքվեով, ֆրանսիական ձախ մտավորականների «Ժան Մուլեն» ակումբը, որի անդամներ էին և՛ Վեդելը և՛ Դյուվերժեն, ընդունեց մի փաստաթուղթ, որն առաջարկում էր նախագահի ուղղակի ընտրությունից գառ վերացնել վարչապետի պաշտոնը՝ Հանրապետության նախագահին դարձնելով գործադիր իշխանության ղեկավար, ինչպես նաև վերացնել Հանրապետության նախագահի կողմից պառլամենտը լուծարելու իրա-

վունքը՝ առանց վայր դնելու սեփական մանդատը: Այդ փաստաթղթում նշվում էր, որ ցանկալի է նախատեսել այն բանի հնարավորությունը, որ երկու իշխանություններն էլ հնարավորություն ունենան որոշել դադարեցնելու միմյանց լիազորությունները՝ գնալով միաժամանակյա ընտրությունների՝:

Ժ. Վեդելը նման հնարավորությունը 1956թ. սկսած նախատեսում էր բացառիկ հանգամանքների համար՝ հույս ունենալով, որ նման դեպքեր չեն պատահի: 1964թ. նա ընդգծում էր, որ երկու իշխանությունների կողմից միևնույն զենքին տիրապետելը կհանգեցնի միմյանց հետ հարաբերություններում համբերատարության, ողջախոհության և հաշտարարության, իսկ եթե առաջանան անհաղթահարելի հակամարտություններ, ապա դրանք կլուծվեն ընտրական կորպուսի կողմից հնարավորինս անտակ պայմանների պարագայում¹³: Ժ. Վեդելը կրկնեց իր նախընտրությունը 1992թ. Եվրոպայի խորհրդի Վեներտիկի հանձնաժողովի կողմից կազմակերպված կոնֆերանսի ժամանակ իր զեկույցում՝ մեկ անգամ ևս ընդգծելով, որ իր առաջարկած համակարգում յուրաքանչյուր իշխանության ճյուղ կվարանի հարցականի տակ դնել իր սեփական գոյությունը և կնախընտրի փոխզիջումների ճանապարհով լուծելու իրենց¹⁴ միջև գոյություն ունեցող տարաձայնությունները:

¹ Տե՛ս Արցախի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր: Հատուկ թողարկում N 28(37), 10 նոյեմբեր 2006թ.:
² Կիսանախագահական համակարգի բնորոշումը, մասնավորապես, տե՛ս Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government: Հղումը՝ <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00569.x/abstract/>:
³ Տե՛ս Արցախի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր: Հատուկ թողարկում N 28(37), 10 նոյեմբեր 2006թ.:
⁴ Տե՛ս նույն տեղում:
⁵ Տե՛ս նույն տեղում:
⁶ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2014թ., էջեր 46-47:
⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջեր 48-52:
⁸ Տե՛ս G. Vedel, *Liberer l'exécutif, sinon, organiser les partis*, in: *Federation*, August/September 1955, էջ 499:
⁹ Տե՛ս G. Vedel, *L'instabilité gouvernementale*, *Revue Banque et Bourse*, mai 1956, էջեր 4-19:
¹⁰ Տե՛ս M. Duverger, *Le Monde*, 12 et 13 avril 1956: M. Duverger, *Demain, la République*, Paris, 1958:

- ¹¹ St'u M. Duverger, La VI République et le Régime présidentiel, Paris, 1961:
¹² St'u Bulletin du Club Jean Moulin, «L'heure du Parlement», 33, juin-juillet, 1962:
¹³ St'u G. Vedel, Vers le régime présidentiel? Revue française de science politique, vol. XIV, N° 1, février 1964, էջ 31:
¹⁴ St'u Fundamental legal options (report by G. Vedel) in Constitution-making as an instrument of democratic transition (Science and Technique of Democracy N° 3) (1993):

Грайр Товмасын

Руководитель - генеральный секретарь аппарата НС РА,
кандидат юридических наук, доцент,
докторант академии государственного управления РА

Вардан Погосян

Магистр политологии,
руководитель правовой программы НМОС в Армении

РЕЗЮМЕ

Дефекты системы правления Республики Арцах, возможные виды реформ формы правления

В статье уделяется внимание в настоящее время существующей полупрезидентской системе правления в Республике Арцах, говорится о ее возможных опасностях. Автор рассматривает 3 версии решения задачи:

- 1) возможные реформы в полупрезидентской системе,
- 2) возможный переход к парламентской системе правления,
- 3) переход к сбалансированной президентской системе правления.

Ключевые слова: Республика Арцах, система полупрезидентского правления, система парламентского правления, сбалансированная президентская система правления, Президент Республики, Национальное Собрание, премьер-министр, правительство.

Hrayr Tovmasyan

The RA NA Chief of Staff - Secretary General,
PHD in Law, Associate Professor,

Postdoctoral Researcher of the Public Administration Academy of RA

Vardan Poghosyan

Master's in political science,
Head of the GIZ Legal Programme in Armenia

SUMMARY

Disadvantages of the governmental system of the Republic of Artsakh, the possible ways of the reforms of the governmental system

The article refers to nowadays currently existing the semi-presidential system of government of the Republic of Artsakh, talks about its possible dangers.

The author considers 3 solutions of the problem:

- 1) possible reforms of the semi-presidential system,
- 2) possible transition to a parliamentary system of government,
- 3) the transition to the presidential balanced system of government.

Keywords: the Republic of Artsakh, semi-presidential system of government, parliamentary system of government, presidential balanced system of government, the President, National Assembly, prime minister, government.